

АКТИВІЗАЦІЯ ТЕДЕНЦІЙ ДО АНАЛІТИЗМУ versus ДО СИНТЕТИЗМУ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРНІЙ МОВІ (кінець ХХ — початок ХХІ ст.) _____

У статті аналізується явище активізації в українській літературній мові новітнього періоду тенденцій як до аналітизації, так і, навпаки, до синтетизації її структури на різних мовних рівнях. Відзначено при цьому дію таких чинників, як а) демократизація та лібералізація мовної діяльності суспільства, б) впливи мовної глобалізації, в) посилення національно-прескриптивних тенденцій у її коригуванні, а також певною мірою г) посилення присутності «жіночого фактора» в суспільному житті.

Ключові слова: сучасна українська літературна мова, аналітизм, синтетизм, демократизація мови, мовна глобалізація, прескриптивно-пуристичні тенденції в українській мові.

1. Вступні зауваження. У комплексі актуалізованих процесів на різних рівнях сучасної української літературної мови в межах обстежуваного періоду досить помітно увиразнилися вияви структурних тенденцій найзагальнішого характеру — як до аналітизму, так і, навпаки, до синтетизму. Тенденції до аналітизації, які реалізуються, по-перше, у творенні або активізації вживання складених мовних одиниць — а) слів і словоформ з розчленованим вираженням лексичного і граматичного / словотвірного значень і б) номінативних словосполучень з розчленованим вираженням ономасіологічного базису й ономасіологічної ознаки між окремими словами, по-друге, у зростанні питомої ваги слів з різними ознаками незмінності в межах морфологічних і словотвірних парадигм, коли вираження граматичного / словотвірного значення слова залежить від його синтагматичного оточення, а також порядку різних слів або їхніх компонентів (у межах складного слова), мають, як відомо, помітно ширший діапазон вияву в структурному розвитку сучасних слов'янських мов і, відповідно, привертають до себе значно більшу увагу з боку дослідників. В українській мові новітнього періоду тенденції до структурної аналітизації демонструють переважно паралелі з іншими слов'янськими мовами цього періоду — унаслідок: а) демократизації літературних мов в умовах демократизації відповідних суспільств (особливо діяльності ефірних ЗМІ — зокрема, з масовою наявністю прямих, без попереднього запису, ефірів, численних інтерв'ю і т. ін.) і лібералізації в підходах мовних спільнот до користування ними (як, зокрема, посилення колоквалізації літературної мови, так і увиразнення в публічному мовному просторі внаслідок ослаблення «редакторського» контролю та внутрішньої «самоцензури» мовця тих мовних особливостей, що існували й давніше, але не так широко виявлялися); б) процесів мовної глобалізації (під впливом в основному англійської мови); в) у деяких випадках (разом з дією першого зі згаданих щойно чинників) — впливу конкретніших соціальних моментів, а саме посилення ролі жінок і взага-

лі «жіночого фактора» в суспільному житті (див. у п. 2.1.1 випадки на зразок *знайома напараці, селищна голова*). В окремих же моделях посилення аналітизації — це вияв пошуків образу «автентичної» української мови в загальному контексті активізації дії національно-прескриптивних чинників у коригуванні її розвитку (див. у п. 2.1.1. конструкції на зразок «до пані *професор*», у 2.1.3 — про певну активізацію у вжитку форм давноминулого часу та пасивних дієприкметників у предикативній позиції та ін.). Тенденції до структурної синтетизації, у виявах яких українська мова демонструє досить помітну специфіку на загальнослов'янському тлі, пролягають насамперед у загальному руслі дальшої «націоналізації» української мови (у всякому разі в баченні цього напрямку з боку відповідних кіл мовного соціуму); у деяких випадках (разом з дією попереднього чинника) це також вплив конкретніших соціальних моментів — посилення «жіночого фактора» в суспільному житті (див. у п. 3.3.1 випадки на зразок *президентка, слідча*).

2. Посилення тенденцій до аналітизму. Це, як уже відзначалося вище, наслідок, з одного боку, а) насамперед нинішньої експансії до складу української мови масивів іншомовної (як правило, англломовної) лексики, коли в її структурі (спочатку в межах масивів самих запозичуваних слів, а потім за цим зразком і в інших випадках) стала посилюватися наявність таких ознак, як незмінність слова (і навіть сполучення слів) або його компонента в парадигмах словозміни та словотворення і розростання лексико-граматичних розрядів незмінюваних слів, стрімке зростання наявності складених слів (юкстапозитів) з незмінюваним першим і рідше другим компонентом, б) посилення наявності елементів розмовної мови в публічному мовному просторі в загальному контексті його демократизації і в) в окремих випадках (разом з дією попереднього чинника) — впливу конкретніших соціальних факторів (це насамперед посилення ролі жінок у суспільному житті); з другого ж боку (значно меншою мірою), — посилення вияву тенденцій до дальшої «націоналізації» української літературної мови.

Різка активізація в межах обстежуваного періоду тенденцій до аналітизму на рівнях морфології, синтаксису та словотворення стимулювала увагу до цього явища на матеріалі різних слов'янських мов¹, що стало продовженням дослі-

¹ Див., зокрема: *Гутшмидт К.* Общие тенденции и специфические формы их представления в современных славянских языках // *Jazykověd. časopis.* — 1998. — Roč. 49. N 1–2. — С. 15–26; *Gutschmidt K.* Типологични тенденци // *Słowotwórstwo. Nominacja [Komparacja współczesnych języków słowiańskich]* / Red. nauk. I. Ohnheiser. — Opole, 2003. — С. 339, 350–355; *Ohnheiser I.* Aktuelle Wortbildung in der Slavia: Kongruenzen und Differenzen // *Sprachwandel in der Slavia: Die slavischen Sprachen an der Schwelle zum 21. Jahrhundert* : In 2 Tl. / Hrsg. L. N. Zybatow. — Frankfurt am Main etc., 2000. — Tl. 1. — S. 58–59; *Savický N. P.* Neologie jako singulární bod jazykovědy // *Česká slavistika 2003: České přednášky pro XIII. mezinárodní kongres slavistů.* — Praha, 2003. — S. 141–142; *Uličný O.* K deflektivizačním tendencím ve slovanských jazycích // *Ibid.* — S. 155–163; *Uličný O.* Poznámky k analytizaci v slovanských jazycích: ke struktuře jedné české NP s adnominálním genetivem // *Česká slavistika: Příspěvky k XV. mezinárodnímu sjezdu slavistů.* — Praha, 2013. — S. 235–239; у російській мові: *Костомаров В. Г.* Языковой вкус эпохи : Из наблюдений над речевой практикой масс-медиа. — М., 1994. — С. 201–204; *Ильина Н. Е.* Рост аналитизма в морфологии // *Русский язык конца XX столетия (1985–1995).* — М., 1996. — С. 326–344; *Земская Е. А.* Активные тенденции словопроизводства // *Русский язык / Под ред. Е. Н. Ширяева.* — Opole, 1997. — С. 186–193; *Гловинская М. Я.* Изменения в морфологии и синтаксисе // Там же. — С. 214–229; *Гловинская М. Я.* Активные процессы в грамматике (на фоне других славянских языков) // *Русистика на пороге XXI века: проблемы и перспективы (мат-лы конф.).* — М., 2003. — С. 415–417; *Акимова Г. Н.* Различные формы проявления аналитизма в современном русском грамматическом строе // *Русистика : Лингвистическая парадигма конца XX века.* — СПб, 1998. — С. 86–94; *Валгина Н. С.* Активные процессы в современном русском языке : Учеб. пособие. — М., 2001. — С. 250–255; *Брызгунова Е. А.* Тенденция к аналитизму в русском языке:

джень його розвитку в літературних мовах слов'янства протягом ХХ століття (особливо це стосується російської мови цього періоду, у якій комплекс зазначених явищ став виявлятися найвиразніше в слов'янському світі і подо якої ці тенденції визначаються тепер навіть як основні в цих хронологічних межах у розвитку її морфології та синтаксису²). Так, у монографії за ред. М. В. Панова в розвитку ознак аналітизму російської морфології виділено такі найпоказовіші процеси, як в іменниках: «формування нового типу іменників спільного роду» (*врач пришла, наша врач*); у відмінюванні іменників — вихід за межі літературної норми родового паргитивного («кубометр лесу»), значне розростання обсягу невідмінюваних іменників на голосний іншомовного походження, нормативне закріплення невідмінюваності українських прізвищ на -о та практична невідмінюваність у реальній мовній практиці російських топонімів на -ино, -ово(-ево), різке зростання кількості невідмінюваних ініціальних аббревіатур; зростання вживаності нульової флексії у род. мн. іменників чол. р.; у числівниках — ослаблення і спрощення їхньої відмінюваності — як у кількісних, так і в

современное состояние // *Общетеоретические вопросы изучения русского языка*. — М., 2003; *Брызгунова Е. А.* Развитие морфологического и синтаксического аналитизма в русском языке // *Русский язык: исторические судьбы и современность*. — М., 2004. — С. 12–13; *Клобуков П. Е.* Введение в морфологию // *Современный русский литературный язык* / Под ред. П. А. Леканта. — М., 2001. — С. 189–194; *Клобуков П. Е.* Неизменяемые словоформы в морфологической системе современного русского языка // *Язык, литература, культура: актуальные проблемы изучения и преподавания*. — М., 2014. — Вып. 10. — С. 45–57; *Князев Ю. П.* «Деграмматикализация» как одно из направлений эволюции русского языка // Ю. П. Князев. *Грамматическая семантика: Рус. яз. в типолог. перспективе*. — М., 2007. — С. 163–177; *Астен Т. Б.* Аналитизм в системе морфологии имени: когнитивный и прагматический аспекты: Автореф. дисс. ... д-ра филол. наук. — Ростов/н-Д., 2003; *Dunn J. A.* The role of English in the development of Modern Russian // *Sprachwandel in der Slavia: Die slavischen Sprachen...* — P. 90–91; *Nedomová Z.* Tendence k analytismu v současné ruštině (na materiálu imenných slovních druhů). — Ostrava, 2014. — 260 s.; в українській мові: *Ажнюк Б. М.* Англiзми в сучасній українській, російській і чеській мовах // *Мовознавство*. — 2008. — № 2–3. — С. 205–206; *Ажнюк Б.* Екологія мови в Україні: мовна динаміка і пошуки балансу // *Екологія мови і мовна політика в сучасному суспільстві*. — К., 2012. — С. 16–17; у болгарській мові: *Вачкова К.* Проблеми на стандартизація на българския книжовен език в съвременните условия // *Möglichkeiten und Grenzen der Standardisierung slavischer Schriftsprachen in der Gegenwart* / K. Gutschmidt (Hrsg.). — Thelem, 2002. — С. 212, 219; *Буров С.* Тенденции и промени в съвременната българска граматика // *Български език*. — 2015. — Год. 62. Кн. 3. — С. 14–15, 17–18; у сербській мові: *Радовановић М.* Српски језик на крају века: између «балканизације» и «европеизације» // *Зборник Матице Српске за филологију и лингвистику*. — Нови Сад, 1997. — Год. 40. № 1. — С. 163; *Hinrichs U.* Das heutige Serbisch // *Sprachwandel in der Slavia: Die slavischen Sprachen...* — Тl. 2. — S. 567; *Hinrichs U.* Analytismus im Serbischen // *Gedenkband in memoriam Pavle Ivić*. — Београд, 2000; у польській мові: *Grybosiowa A.* Dynamika zmian językowych o podłożu kulturowym u progu XXI wieku (na materiale polskim) // *Z polskich studiów slawistycznych*: Ser. 10. *Językoznawstwo*. — Warszawa, 2002. — S. 78–79; *Sosnowski W.* Analytic tendencies in Modern Polish and Russian // *Cognitive Studies / Études Cognitive*. — 2011. — Vol. 11. — P. 97–108. Див. також на ширшому мовному матеріалі: *Die europäischen Sprachen auf dem Wege zum analytischen Sprachtyp* / Hrsg. von U. Hinrichs unter Mitarbeit von U. Büttner. — Wiesbaden, 2004. — 484 S.; Аналітизм в языках різних типів: Сорок лет спустя. — М., 2006.

² Див.: *Русский язык и советское общество: Морфология и синтаксис современного русского литературного языка* / Под ред. М. В. Панова. — М., 1968. — С. 11–15; *Шведова Н. Ю.* Активные процессы в современном русском синтаксисе (словосочетание). — М., 1966. — С. 95–122; *Прокопович Н. Н.* Об устойчивых сочетаниях аналитической структуры в русском языке советской эпохи // *Мысли о современном русском языке*. — М., 1969. — С. 47–57; *Бартошевич А.* К постановке вопроса об общих тенденциях развития современного русского языка // *Z polskich studiów slawistycznych*: Ser. 6. *Językoznawstwo*. — Warszawa, 1983. — С. 9–10; *Акимова Г. Н.* Новое в синтаксисе современного русского языка. — М., 1990. — С. 31–34, 160; *Земская Е. А.* Черты аналитизма в морфологии разговорной речи // *Русская разговорная речь: Фонетика. Морфология. Лексика. Жест*. — М., 1983. — С. 82–101. З іншого боку, пор., наприклад: *Тираспольский Г. И.* Становится ли русский язык аналитическим? // *Вопр. языкознания*. — 1981. — № 6. — С. 38–49.

порядкових, у тому числі в складі композитів: *тридцятьчетверка* — танк Т-34 (пор., з іншого боку, регулярні утворення такого типу на зразок *двадцятип'яти-тисячник*), *150* [у вимові *стоп'ятьдесять*]-тисячний, різке зростання вживання кількісних числівників у функції неузгодженого означення замість порядкових числівників; у дієсловах — інтенсивне зростання обсягу двовидових дієслів іншомовного походження; формування «нового граматичного класу слів» — незмінюваних (аналітичних) прикметників, до яких віднесено й перші компоненти складених слів на зразок *експрес-анализ*³. Дослідники різних сучасних слов'янських мов, не завжди оперуючи при цьому поняттям аналітизму, але з трактуванням відповідних явищ як виявів тих чи інших внутрішньомовних (зокрема, прагнення до мовної економії) і зовнішніх (насамперед посилення впливів германських мов) факторів також відзначають активізацію тенденцій до обмеження відмінюваності іменників на рівні словозміни (у різних синтаксичних позиціях) і їх незмінюваності на рівні словотворення — наприклад, у польській мові: до заступлення форм кл. в. формами наз. в., невідмінюваності власних назв у функції прикладки при відповідних загальних назвах, обмеження у вжитку в предикативній позиції форм ор. в. на користь наз. в., поширення невідмінюваності іншомовних іменників на -o та in., до поширення явища синтаксичної маскулінізації в назвах осіб жіночої статі за родом занять і соціальним статусом, до заступлення форм род. в. формами знах. в.: «*słuchac toweę*», «*nie widzę możliwości*»⁴. Увага зосереджується також навколо питання про співвідношення між аналітичними (описовими лексико-фразеологічними) і однослівними номінаціями⁵.

2.1. Морфологія.

2.1.1. Іменники. У межах граматичних категорій цієї частини мови в українській мові описуваного періоду можна констатувати певне (незначне) розширення розряду іменників спільного роду на позначення осіб (переважно за родом діяльності), а саме перенесення іменників чол. р. для позначення також осіб жіночої статі (як наслідок, з одного боку, розширення участі жінок у суспільній діяльності і поширення гендерного руху в країні, з другого ж, — дальшої демократизації мовної діяльності та посилення нормотворчих тенденцій). Так, у визначенні родової належності іншомовних невідмінюваних іменників на голосний — найменувань осіб українська мова й до цього ширше допускала їх нормативне вживання також у жін. р. порівняно, наприклад, з російською мовою, через посередництво якої такі слова в радянський час звичайно й потрапляли до її складу, пор. у СУМ-11 *конферансьє*, *тамада* як іменники чол. і жін. р. Тепер же, оскільки такі запозичення вже не обов'язково здійснюються через російську мову і внаслідок шойно відзначених чинників, ця тенденція продовжує розширюватися: *зомбі*, *папараці*, *профі*, ч. і ж. (ОСУМ-94⁶, УОС-09); *гринго*, ч. р. (УОС-09), але в СУМ-20 — ч. і ж. р.; *чичероне*, ч. р. (СУМ-11, ОСУМ-94),

³ Русский язык и советское общество : Морфология и синтаксис...

⁴ Див., зокрема: *Handtke K. Przyczyny ograniczenia fleksji nominalnej we współczesnej polszczyźnie // Uwarunkowania i przyczyny zmian językowych. — Warszawa, 1994. — S. 41–48; Grybosiova A. Op. cit. — S. 79; Krzyżanowski P. Fleksja // Język polski. — Opole, 2001. — S. 83–84.* Пор. також щодо змін у морфології сучасної македонської мови: *Каранфиловски М. Современное состояние и развитие македонского языка // Wiener slavistischer Almanach. — 2003. — Bd 52. — S. 122–123.*

⁵ Див., зокрема: *Исаченко А. В. К вопросу о структурной типологии словарного состава славянских литературных языков // Slavia. — 1958. — Roč. 27. Seš. 3. — S. 334–352; Jedlička A. Univerbizace a multiverbizace v pojmenovacích strukturach // Slavica Pragensia. — 1969. — N 11. — S. 93–101; Buttler D. Procesy multiwerbizacji we współczesnej polszczyźnie // Poradnik językowy. — 1978. — Zesz. 2. — S. 54–62; Anusiewicz J. Konstrukcje analityczne we współczesnym języku polskim. — Wrocław, 1978. — 200 s.*

⁶ Список скорочень див. у кінці статті.

але в УОС-09 — ч. і ж. р.⁷ (хоча нові запозичення такого роду, як і давніше, розпочинають своє життя в українській мові звичайно в чол. р.: *бариста, сомельє, сек'юриті*). У межах іменників першої відміни — позначень особи за родом її діяльності та соціальним статусом (якщо не брати до уваги випадків на зразок *владика, воєвода, слуга, старшина*) — нормативні словники української мови також відносили такі одиниці, як *книгоноша, листоноша, рибалка*, а також *голова* і *глава* (у значенні «керівнику»), до спільного (чол. і жін.) роду, хоча *музика, старійшина* (наприклад: *старійшина кафедри*), *староста* (*староста класу*), *суддя* — тільки до чол. р. Тепер же й у деяких словниках, хоча дуже непослідовно, а ще більше в самій мовній практиці розширюється їх уживання з подвійною родовою віднесеністю (на позначення особи жіночої статі, утім, застосовується оформлення в обох цих родах): *суддя*, ч. і ж. (УОС-09); «Недавно я був на Житомирщині, село на 80 хат. Поля — не бур'яни. а вже підлісок. Жодної громадської будівлі, тільки сільрада, яку *селищна голова* сама білить. Вона одна в селі й зарплату одержує» (Юрій Мушкетик. — УМ, 31.07.2009; пор. з оформленням також у чол. р. і зі «змішаним» родовим оформленням: «У Макарівському районі на Київщині затримали *сільського голову*. Жінка-посадовець за виділення трьох земельних ділянок під забудову отримала хабар...». — УМ, 26.05.2011, с. 8; «Дуже влучно про фестиваль *сказала почесний голова* оргкомітету народний депутат Оксана К.». — Крим. св., 23.08.2013, с. 10), «Глава уряду (про прем'єр-міністра Ю. Тимошенко. — О. Т.) *підкреслила*, що...» (Радіо «Ера», 23.06.2005); *урка* (*вурка*), ч. (СУМ-2012), ч. і ж. (СУМ-20). Заяви про те, що іменники на зразок *аташе, круп'є, суддя* мають бути не тільки чол., а спільного чол. і жін. р., лунають, природно, і з позицій гендерної лінгвістики⁸ (на сучасному рівні мовної свідомості належність їх також до жін. р., як видається, є цілком можливою щодо назв особи жіночої статі за її родом занять, посадою, але дещо проблематичною щодо назв самих занять, посад, що їх можуть виконувати, посідати в тому числі й особи жіночої статі, пор., наприклад: *знайомий / знайома суддя*, але «*вибори міського судді*»). (Див. також у п. 3.3.1 випадки на зразок *президентка, слідча*).

Основні ж процеси аналітизації іменника відбуваються по лінії словозміни / формотворення — це:

1) насамперед зростання питомої ваги одиниць з ознаками невідмінюваності в межах недавно запозиченої (неслов'янської) лексики⁹, в основному з фіналю на голосний — наприклад, у назвах осіб, тварин та штучних істот: *бариста* «фахівець (переважно бармен) з приготування кави та подавання її відвідува-

⁷ Однак у нормативних словниках (думається, через звичайну інертність лексикографів, а не їхній «чоловічий шовінізм») лишаються як іменники тільки чол. р. *гуру* (у тому числі і в переносному значенні), *маєстро, тифозі* (серед футбольних уболівальників є, звичайно, й жінки), *мафіозі / мафіозо* (переносне значення цього слова може, безперечно, стосуватися й жінок), *кокні, янкі*, назви за родом занять (з ширшою участю тепер уже й жінок): *аташе* (*прес-аташе*), *круп'є, кутюр'є* (хоча словосполучення на зразок *відома* або *знаменита кутюр'є* тепер досить уживані; у СУМ-20 два останні слова вже подані з подвійною родовою віднесеністю), *шансонье* (суфіксальний іменник жін. р. *шансонетка* давно вже є застарілим); що ж до іменника *імпресаріо* (також тільки чол. р.), то в сучасному житті він уже не вживається.

⁸ Пузиренко Я. В. Агентивно-професійні назви осіб жіночої статі в лексикографічному описі та узусі: Дис. ... канд. філол. наук. — К., 2004. — С. 137.

⁹ Зростання обсягу невідмінюваних іменників під впливом мовної глобалізації відзначають у межах обстежуваного періоду навіть у західнослов'янських мовах, де, як відомо, існують досить міцні традиції переведення значної частини їх до категорії відмінюваних (див., наприклад: *Handtke K. Op. cit. — S. 43; Grybosiova A. Op. cit. — S. 78–79; Ажнюк Б. М. Англійми в сучасній українській... С. 204–206*).

чам»: «працювати *бариста*», у мн. (род. в.): «школа, курси, чемпіонат *бариста*», *ніндзя*: «Дев'ять смертей *ніндзя*», «Я б у *ніндзя* пішов...» (ВК, 18.07.1991), *мачо*, *папараці*, *сек'юриті*, *тамагочі*, *хаскі* (порода собак); у назвах неживих реалій: *барбекю*, *боді*, *євро*, *караоке*, *мілітарі*, *селфі*, *фентезі* та ін. Іменники на приголосний також можуть функціонувати як невідмінювані, але частіше тільки на початковій стадії запозичення, поступово набуваючи ознак відмінюваності (нерідко з варіантністю відмінюваних і невідмінюваних форм): «Покупцям, як виявилось, кредит був не потрібен: вони збиралися розраховуватися “*кеш*”» (Н. Бутник.— ВК, 16.02.2000, с. 6; іменник *кеш* «готівка» — від англ. *cash* — тепер звичайно вживається як відмінюваний). Це переважно: а) власні назви (за походженням) — прагмоніми, ергоніми і т. ін. (у написанні часто зберігається оригінальна латиниця): «мати свій сайт в *Інтернет* / в *Інтернеті*» (цей іменник тепер уже є відмінюваним і сприймається переважно як загальна назва), у «*Фейсбук*» / у «*Фейсбуці*», в *Інстаграм* / в *Інстаграмі*; «Жити без “*Stimorol*” / без “*Сті(у)морол*” / без *сті(у)морол* / без *сті(у)моролу* неможливо!» (з реклами цієї жувальної гумки); «Рятуйте свої санвузли від мікробів разом з “*Domestos*”» (з реклами цього чистильного засобу); б) складені назви (загальні і власні) — відтворення англійських атрибутивних словосполучень (з прикметника та іменника і з двох іменників) та сполучень іменника з прийменником (за відмінками такі одиниці відмінюються частіше, ніж за числами): «купувати, одягатися в *секонд-хенд* / в *секонд-хенді*» (відмінювана форма тепер значно переважає, пор. у мн.: «вся правда про *секонд-хенди*», «*секонд-хенди* Києва»); «телевізійні ток-шоу відбуваються в *прайм-тайм* / в *прайм-таймі*», «у ранковий та вечірній *прайм-тайм* / *прайм-тайми*»; «відеоконференція в *реал-тайм* / в *реал-таймі*»; «дивитися (доступний) в *онлайн* / в *онлайні* (останнє тепер значно частіше); «Інтернет для бізнесу. Швидкість у *бізнес-час* — ...Швидкість у *не бізнес-час* — ...» (з реклами), «99 % знижка на міські та міжміські розмови у *не-бізнес-час*» (ВЗ, 25.12.1998); «у повторному матчі кваліфікаційного *плей-оф*» (ВЗ, 13.06.2000); у власних назвах: «Почни свій день з “*Coca-Cola*”!» (з реклами), у назві однієї з марок російської автокомпанії ВАЗ: «їздити на “*Лада Калина*”»;

2) у деяких інших випадках ¹⁰:

а) дещо несподіване явище досить частотної невідмінюваності актуалізованого у вжитку питомого іменника *віче*: «на народному *віче*» (Д, 30.01.2015, с. 15), «кадри з попередніх всеукраїнських *віче*» (ГПУ, 10.01.2014, с. 9) і под.;

б) поки що не дуже виразна тенденція до надання ознак невідмінюваності іменникам чол. р. на приголосний — назвам осіб жіночої статі за соціальним статусом, родом їхньої діяльності і т. ін. (за наявності лексичного вираження значення особи жіночої статі — переважно в позиції після етикетних найменувань за формулою «*пані*...»): «Щиро дякую пані *професор* Є. А. К-ій за переклад моєї статті українською мовою» (примітка від імені автора статті з Польщі.— Журнал «Українська мова», 2008, № 2, с. 3), «За загальною редакцією *доктор* філологічних наук С-ої Л. О.» (у вихідних даних збірника: Українсько-російська двомовність. К., 2007, с. 2) ¹¹.

¹⁰ Тут не розглядаються досить частотні позанормативні випадки невідмінюваності слов'янських власних назв на -о на зразок *під Дубно*, *до Внуково*, «бої в *Косово*», «з сином югославського диктатора (Слободана Мілошевича. — О. Т.) *Марко*» (Г. Ярема. — ВЗ, 3.08.1999), які мали певне поширення й давніше під впливом російської мовної практики.

¹¹ Пор. відповідні конструкції польської мови на зразок «*zwtócić się do profesor Stan-kiewicz*», а також у мові українців Польщі: Михайло Лесів. Згадка про *Професор* Марію Пшеп'юрську-Овчаренко (Український альманах 1999. Варшава, 1999, с. 426).

2.1.2. Числівники. Це:

1) увиразнення в публічному мовному просторі (навіть у мовленні журналістів у теле- й радіоефірі, високопоставлених і впливових у суспільстві осіб) невідмінювання кількісних числівників (явище, поширене, звичайно, й задовго до описуваного періоду, але раніше — в умовах більш контрольованого публічного мовлення — воно не так упадало в очі), причому не тільки складених, а навіть найуживаніших простих і складних (це зумовлено й тим, що мовці частіше бачать написаними цифри, а не слова, а щодо складених числівників — також більшою чи меншою громіздкістю їх відмінювання). Наприклад: «створюються комісії з *п'ять* чоловік» (працівник Тернопільської прокуратури: т/к «Студія 1 + 1», ТСН, 31.07.2013), «постраждало більше *сто* осіб» (із заяви на українському телебаченні Генерального прокурора України В. Пшонки, 18.02.2014), «біля *чотириста* автомобілів» (А. Матіос, головний військовий прокурор України. — Т/к ICTV, «Факти», 21.09.2015), «Цей годинник коштує біля *сто п'ятдесять* євро» (предстоятель УГКЦ Святослав: т/к ТВі, «Сьогодні», 28.03.2012), «сто шістдесят з *чотириста п'ятдесять* народних депутатів» (Р. Кошулинський, заступник Голови Верховної Ради України, 2014 р.); навіть в авторській мові журналістів у друкованих ЗМІ: «Від *чотириста* гривень з особи можна поселитись уже у покращений номер» (ВЗ, 20.06.2013, с. 11);

2) дальше поширення у вимові незмінних і спрощених за структурою форм кількісних числівників — як двох окремих складних (замість однієї складеної) або простих — замість відповідних змінних порядкових або вже усталених у конкуренції з ними незмінних повних кількісних числівників:

а) на позначення років століття (ніби за зразком англійської мови): *пиво «сімнадцять вісімнадцять»* (так кажуть про пиво марки «Львівське 1718»), *Євро двадцять дванадцять* (так часто називали чемпіонат Європи з футболу Євро-2012, який проходив в Україні, — його офіційна усна назва «Євро дві тисячі дванадцять»), *держбюджет двадцять шістнадцять* (Державний бюджет України на 2016 рік), українсько-американські військові навчання «Сі бриз (англ. “Sea breeze”) *двадцять шістнадцять*»; *«Дев'ятнадцять сорок чотири»* — так часто називають пісню «1944» (про масову депортацію кримських татар у травні 1944 р.), з якою українська співачка кримськотатарського походження Джамала посіла перше місце на конкурсі Євробачення в травні 2016 р.;

б) на позначення числа і місяця — модель, відома й давніше в ХХ ст.¹², але тепер вона стимулюється й калькуванням відповідних зворотів англійської (розмовної та медійної) мови: *теракт «сім / сім»* (про серію вибухів у Лондоні 7 липня 2005 р.), *теракт «дев'ять / одинадцять»* — з інверсійним, як для української мови, порядком позначення числа і місяця (про гучні авіаційні теракти у США 11 вересня 2001 р.);

в) на позначення номерів документів — модель, також відома в ХХ ст. (наприклад, в/ч 3037 — у вимові «тридцять тридцять сім», п/п 44464 — «сорок чотири чотириста шістдесят чотири», а також випадки на зразок «зателефонувати за номером дев'ять один один дванадцять») ¹³, але тепер вона ще частіше при-

¹² Наприклад, горезвісний указ «сім / вісім» — розмовна назва (від іншої розмовної назви: «указ від сьомого / восьмого») постанови ЦВК і РНК СРСР від 7 серпня 1932 р. про посилення відповідальності за розкрадання соціалістичної власності; інша назва — «закон про три колоски».

¹³ Пор., наприклад: «...опинився в рядах австро-угорської армії, а саме — майже у виключно українському 77 полку піхоти, який був звісний в цілій армії під назвою *сім-сім»* (Думін О. О. [Антін Крезуб] [Автобіографія] // Самі про себе : Автобіографії українських митців 1920-х років / Упоряд. Р. Мовчан. — К., 2015. — С. 189).

вертає до себе увагу в публічному мовному просторі: *генплан дванадцять двадцять п'ять* (Генеральний план розвитку Києва № 1225, прийнятий Київрадою 2015 р.), *законопроект двадцять шістдесят один*, тобто № 2061, і под. (усні називання номерів законопроектів у Верховній Раді).

2.1.3. Дієслова. Тут виділяється кілька тенденцій, перша й друга з яких активізувалися як наслідок посилення дії національно-пуристичних мовних факторів, а третя якщо й не посилилася, то принаймні істотно не зменшила своєї активності в загальному контексті сучасної мовної глобалізації:

1) певна активізація у вжитку (уже з виходом за межі розмовного та художнього стилів) форм давноминулого часу. Наприклад, у межах однієї статті: «уже слов'янофіли *задекларували були...* й поставили...», «отой псевдоінтернаціоналізм, що *перетворив був...*, мав лише одну мету», «ще Масарик... *звернув був* увагу на те, що...» (Суч., 1993, № 2, с. 62–64)¹⁴;

2) певна активізація у вжитку пасивних дієприкметників у предикативній позиції (з дієслівною зв'язкою) — у зв'язку з актуалізованою тепер у певних колах мовного соціуму тенденцією до обмеження вживання зворотних дієслів зі значенням пасивного стану. Наприклад: «*Вживані* також паралельні форми з *-ові: у будинкові, ...*» (УП-99, с. 114; пор. це місце в чинному УП-93, с. 73: «*Вживаються* також і паралельні форми...»); «В українській мові не *вживані* так звані активні дієприкметники теперішнього часу»¹⁵;

3) продовження тенденції до формування двовидовості в нових дієсловах іншомовного походження, а також в окремих дієсловах з питомими коренями (але з іншомовним суфіксом), коли значення того чи іншого виду виявляється з лексико-синтаксичного контексту¹⁶, наприклад: *девальвувати, дистанціювати, доларизувати, екстрадувати* (від *екстрадиція*), *іконізувати, корпоратизувати, лобіювати, люструвати* (від *люстрація*), *позиціонувати, спонсорувати, структурувати, мінізувати* (*економіку, доходи*) та багато ін. Значно помітнішим у цій сфері став, однак, процес протилежної спрямованості — до «розформування» двовидовості (див. п. 3.3.3.1).

2. 2. Синтаксис. Це:

1) увиразнення в багатьох випадках конкуренції між новішими прийменниковими і вже усталеними, нормативними безприйменниковими формами керування¹⁷ — явище, яке тепер, передусім у зв'язку з лібералізацією діяльності ефірних ЗМІ, досить помітно виявляється навіть у мовленні політиків, державних службовців високого рангу і взагалі публічних осіб, а також самих теле- і радіожурналістів. Це насамперед увиразнення у вжитку конструкцій:

а) з прийменником *про* для вираження об'єктних відношень при дієсловах (віддієслівних іменниках), предикативах, рідше при інших іменниках. Так, при дієсловах (переважно в складнопідрядних реченнях з підрядними з'ясувальними: «*про те, що...*») — замість зворотів з додатками у знах. або, рідше, род. в.: «соціопитування *показують про* падіння рейтингів», «він *описує про* спробу за-

¹⁴ Пор. таку ж тенденцію в білоруській мові новітнього періоду: *Садоўскі П. Інавацкі 90-х гадоў у мове беларускіх недзяржаўных выданняў // Беларуская мова: шляхі развіцця, кантакты, перспектывы.*— Мінск, 2001.— С. 234.

¹⁵ *Вихованець І., Городенська К.* Теоретична морфологія української мови.— К., 2004.— С. 147.

¹⁶ Пор. зростання кількості двовидових дієслів іншомовного походження в аналітичних болгарській і македонській мовах: *Буров С.* Знач. праця.— С. 15; *Каранфиловски М.* Знач. праця.— С. 123.

¹⁷ Подібне явище, як відомо, характеризує й інші слов'янські мови — див., наприклад: *Шведова Н. Ю.* Знач. праця.— С. 40–52, 59; *Гловинская М. Я.* Изменения в морфологии и синтаксисе.— С. 214–229; *Sosnowski W.* Op. cit.

колоту...», «зараз кожний розуміє про те, що...», «проаналізувати про ті недоліки, що...», «довести йому про те, що він помиляється», «це означатиме про те, що...», «я очікую про те, що...», «передбачено про те, що...», «про це слід мати на увазі»; при іменниках — поширення зворотів з цим прийменником замість форм родового безприйменникового: «він зацікавився темою про людей, що...», «програма про реформи», «немає жодного факту про те, що...», «У Польщі протестують проти ініціативи про заборону абортів» (т/к «NewsOne», 3.10.2016: у титрах);

б) з прийменником *по* при іменниках у конструкціях зі значенням призначення чого-небудь або спрямування дії на що-небудь (позанормативні запозичення з російської мови, де це явище також тепер значно активізувалося, вийшовши далеко за межі бюрократичного слововжитку¹⁸) — у місц. в. або (знов-таки під впливом російської мови) у дав. в. замість форм родового безприйменникового: «план по випуску (мн. по випусках, по випускам)», «програма по озелененню» і под. (хоча значно частіше конструкції з прийменником *по* в цьому значенні конкурують з іншими також прийменниковими конструкціями, впливаючи більшою або меншою мірою на обмеження останніх у вжитку);

2) інтенсивне поширення номінацій на зразок «Родовід Банк» (род. «Родовід Банку») і т. д.: див. 2.3.1) з роздільним написанням (розряд мовних одиниць, проміжних між складеними словами, тобто рівнем словотворення, і апозитивними словосполученнями, тобто рівнем синтаксису);

3) активізація в публічному мовному просторі використання дієслівної зв'язки *є* в складі іменного складеного присудка (у тепер. ч.) у конкуренції зі звичайними для літературної мови конструкціями з нульовою зв'язкою (у живому мовленні вихідців із Західного регіону України та тих, хто орієнтується на це як на певний зразок): «Це *є* “Вікна”!» (слова ведучого цієї популярної телевізійної інформаційної програми в середині 90-х років).

2.3. Словотворення.

2.3.1. Іменники. Це:

1) експансія запозичуваних з англійської мови (з окремими запозиченнями такого роду з інших мов, наприклад: *Гете-Інститут* / *Гете Інститут* [в Україні], уживається також слов'янізований варіант *Інститут Гете* — нім. *Goethe-Institut*; «*Кіндер-сюрприз*» / «*Кіндер Сюрприз*» — шоколадне яйце, усередину якого вкладено пластиковий контейнер з іграшкою або сувеніром; іт. *Kinder* [від нім. *Kinder* «діти»] *Sorpresa*) і творення за цим зразком моделей складних слів без сполучного голосного (юкстапозитів) і/або апозитивних словосполучень з першим (*еспресо-кавоварка*, *WiFi-інтернет*), рідше з другим (*кавоварка-еспресо*, *інтернет WiFi*) невідмінюваним компонентом, що має атрибутивне, об'єктне або синкретичне атрибутивно-об'єктне значення. Правопис таких утворень — написання їхніх компонентів окремо (часто це наслідування англійської мови), через дефіс або разом — у сучасній мовній практиці поки що значною мірою варіюється, хоча з переважанням їх графічного оформлення саме як складних слів (а не словосполучень і взагалі сполучень слів), частіше з написанням через дефіс і рідше (звичайно у випадках, коли один з компонентів або й обидва в українській мові самостійно не вживаються: *бодибілдінг*, *бойфренд*, *іміджмейкер*, *попкорн*, *флешмоб* і под.) — разом¹⁹. Їхніми компонентами є не

¹⁸ Див., наприклад: Гловинская М. Я. Знач. праця. — С. 220–222.

¹⁹ У болгарській мові утворення на зразок *теніс корт*, *інтернет геній*, *офіс техніка*, *рок звезда*, що стали широко вливатися від 1989 р. з англійської мови, розглядаються від

тільки (ново)запозичені, а й питомі або давніше засвоєні слова (як з більш чи менш індивідуальним, так і з «серійним» уживанням у складі таких утворень). Наприклад: *кава-брейк* / *кава-пауза* (англ. *coffee break*) замість «перерва на каву», *барбекю-ніч*, *гольф-клуб*, *дата-штамп*, *клієнт-сервер* — в інформатиці, *коктейль-прийняття*, *конгрес-хол*, *контент-аналіз*, *майстер-клас*, *ню-художник*, *тату-салон*, *фокус-група* і под.; з першим «серійним» компонентом: *арт-* (*галерея*, *комплекс*, *студія*, *ринок*, *фестиваль*, *директор*, *критик*), *бізнес-* (*група*, *клас*, *середовище*, *школа*, *контакт*, *форум*, *клімат*, *тур*), *веб-* (*сторінка*, *портал*, *ресурс*), *інтернет-* (*газета*, *кафе*, *магазин*, *форум*, *користувач*, *знайомство*), *поп-* (*музика*, *співак* / *співачка*), *секс-* (*індустрія*, *послуги*, *скандал*), *факс-* (*апарат*, *модем*, *папір*) та ряд ін.; з другим «серійним» компонентом: *бізнес-центр*, *кол-центр*, *сервіс-центр* і под.; *боулінг-клуб*, *гольф-клуб*, *покер-клуб*, *фан-клуб* і под.; *караоке-бар*, *коктейль-бар*, *суші-бар* і под. Власні назви — найменування установ, організацій, товарів та ін. — мають різноманітнішу структуру і частіше оформляються не тільки як складені слова, але і як словосполучення, однак з невідмінюваним першим компонентом, що особливо сприймається як чужорідне явище в структурі української мови. Наприклад, у назвах комерційних банків: «*Альфа-Банк*», «*Артем-Банк*», «*Місто-банк*», «*Одеса-банк*», «*Полтава-банк*» та ін. і «*Ідея Банк*», «*Кредит Європа Банк*», «*Родовід Банк*» та ін. (род. «*Родовід Банку*» і т. д.) (замість традиційного оформлення подібних назв з прикладкою — власною назвою в постпозиції: *банк «Родовід»* і под.); у назвах лікарських препаратів: «*Диклофен-гель*», «*Форт-гель*» та ін. і «*Фастум гель*», «*Феністил гель*» («Якщо з'явився набряк, слід змастити маззю «*Феністил гель*»»: Е, 25.07.2013, с. 11) та ін.; в інших випадках: *Донбас Опера* — Донецький театр опери і балету (наприклад: «*колектив Донбас Опера*», «*солісти Донбас Опера*», «*примадонна Донбас Опера*»: УМ, 15.02.2013, с. 2); «*Донбас Арена*» — футбольний стадіон у Донецьку; з першим компонентом *козак* (*kozak*): «*Козак-хол*» (ресторан, м. Київ), «*Козак-палац*» (виставковий центр, м. Запоріжжя), «*Козак Арена*» (стадіон поблизу Києва), «*Kozak Moto*» (торговельна компанія з продажу мотоциклів та супутніх товарів), «*Kozak System*» (український фолк-гурт); «*Торчин продукт*» (торговельна марка, де перший компонент — назва населеного пункту), «*Савік Шустер Студія*», «*Шустер Live*» — авторські програми цього журналіста на українському телебаченні; будівельна компанія «*Еліта-центр*», журнал «*Рейтинг-аналіз*», перший всеукраїнський фестиваль дерев'яної скульптури в Миргороді «*Гоголь-парк*» (УМ, 2.04.2013, с. 8), «*Максим-парк*» (міський парк атракціонів, м. Лисичанськ), дитячий телефестиваль «*Зіркафест*» (2013), *ПінчукArtЦентр* / *Пінчук-арт-центр* — відтворення українською мовою англомовної назви *PinchukArtCentre* на вході до цього відомого художнього салону в Києві, арт-комплекс *Єрмілов-Центр* (Харків, 2012 р.); написи на вивісках різних установ і закладів м. Києва: «*Дизайн Ательє*», «*Кредит Центр*», «*Апетит Кафе*», «"Папа". *Піца кафе*».

На перетині власних і загальних назв стала інтенсивно розвиватися сформована ще за радянського часу (за зразком запозичення *Вотергейт* — англ. *Watergate*) модель на позначення певних суспільно резонансних скандальних подій із

початку 2000-х років уже не як складні слова (з написанням разом), а як атрибутивні словосполучення (Вачкова К. Знач. праця. — С. 219; Буров С. Знач. праця. — С. 17–20). Пор. також думку й деяких русистів, що з огляду на масовість написання компонентів подібних утворень окремо, а не через дефіс це також уже слід вважати нормою — як явище не тільки словотворення, а й синтаксису: Глазовская Е. А. Через дефіс или раздельно? // Русская речь. — 2015. — № 5. — С. 42, 44.

суфіксоїдом **-гейт**: *г(Г)онгадзегейт, к(К)учмагейт, касетгейт, кольчугагейт, Тимошенкогейт, Ющенкогейт, Януковичгейт*²⁰.

У складі обох цих розрядів — загальних і власних назв — першими компонентами можуть бути звукові, графічні (з вимовою їх як літер або української, або англійської мов, у тому числі і з їх лексикалізацією: *есемес-повідомлення*), графічно-цифрові аббревіатури: *ВІЛ-інфекція* (де *ВІЛ* — вірус імунодефіциту людини), *PIN(ПИН)-код* (*ПИН* — персональний ідентифікаційний номер), *GPS-навігатор*, *IT* (читається: *ай-ті*)-індустрія, *-фахівець* та ін. (*IT* — інформаційні технології), *ЛГБТ-спільнота*, *DVD-програвач*, «— При посадці на поїзд притуляєте папірець з *к'ю-ар* [англ. *QR*] кодом до спеціального мобільного терміналу контролю документів» (ГПУ, 26.07.2013, с. 4); в однотипних моделях: *FM(ФМ)-діапазон* («...початок боротьби за вільні частоти на УКВ та у *FM-діапазонах*»: Ю. Пархомчук. — *КВ*, 28.03.1997), *-частота, -станція, -приймач* (пор. давніше з постпозицією таких аббревіатур, наприклад: *на частоті УКВ*); *mp3 музика, плеєр, магнітола* (з написанням окремо); *3D(ЗД)* (в обох випадках читається як «три де»)-*формат, -зображення, -окуляри* і т. ін. («Кіноакторів замінять *3D-моделями*». — *Е*, 11.07.2013, с. 24); *SMS(СМС-, смс-, ес-ем-ес-, ес-мес-)-повідомлення, -голосування, -маркетинг*; у власних назвах: «*БТА Банк*», «*ВТБ Банк*»; пор. уже з обома українськими компонентами: «*ТБ-тиждень*» (рубрика тижневих телепрограм у газ. «*День*», 1999 р.).

З першими компонентами — літерами *e-*, рідше *i-*, рідко *m-* (вони співвідносяться з початковими літерами слів *електронний, інтернет, мобільний*, але сама модель прийшла з англійської мови): *e-пошта, e-журнал, e-каталог, e-квиток, e-магазин, e-урядування*, з 2016 р. стало активно вживатися *e-декларування*; *i-аптека, i-банк; m-бізнес* (зафіксовано поки що лише у власній назві — назві компанії «*М-БІЗНЕС*») ²¹.

Це явище стало поширюватися, звичайно, не зовсім на порожньому місці, оскільки в українській мові вже існувала певна традиція подібних утворень: а) це складені іменники (в основному іншомовного походження) на зразок *луна-парк, бас-гітара, джаз-оркестр, рок-музика (рок-опера* та ін.), особливо в науково-технічній та інших спеціальних сферах: *брутто-вага, нетто-вага, блок-апарат (блок-система* та ін.), *дизель-мотор (дизель-поїзд* та ін.), *експрес-аналіз, крекінг-процес, резус-фактор, грам-атом, джоуль-секунда* і т. ін., у тому числі з аббревіатурами, назвами літер: *ДНК-аналіз, РНК-полімераза, УКВ-діапазон(передавач), УФ-проміння, X(ікс)-проміння, гамма-метод* і под. («...завдяки *омега-3* жирним кислотам»: УМ, 27.12.2012, с. 9); б) це власні назви установ та організацій з першим компонентом — назвою відповідного міста, регіону. Якщо такі назви з першою основою — іменником на приголосний на зразок «*Київгаз*», «*Київпроект*», «*Волиньзалізобетон*» це можуть нагадувати аббревіатури з першою усіченою основою (на зразок *морфлот* і под. — від *морський флот*), то щодо назв з першою основою на голосний не лишається сумніву

²⁰ Див. докладніше: *Тараненко О. О.* Актуалізовані моделі в системі словотворення сучасної української мови (кінець ХХ — початок ХХІ ст.). — *К.*, 2015. — С. 35.

²¹ Пор. раніше (ще з 90-х років) та інтенсивніше формування моделей творення складних слів з першими компонентами — літерами *e-, i-, m-* (скороченнями відповідно від прикметників *elektronický, internetový, mobilní*), наприклад, у чеській мові — одній зі слов'янських мов із сильними пуристичними традиціями: *e-forum, e-hra, e-magazín* та ін., *i-business (i-byznyš), i-kavárna* та ін., *m-business (m-byznyš)* та ін.: *Opavská Z.* Neologizmy s novými komponenty *e-, i-, m-* v české slovní zásobě // *Współczesna komunikacja językowa.* — *Warszawa*, 2008. — S. 181–193.

в належності їх саме до юкстапозитів: наприклад, назви виробничих об'єднань ще радянського часу «Полтаваконоплепром», «Полтаванафтогаз», «Ровнодерев», «Ровнозалізобетон», «Чернівцілегмаш» (і, безперечно, саме за цим зразком, а не за зразком моделей англійської мови вже в назвах аналогічних організацій нового часу: «Вінницяводоканал», «Карпатибудінвест», ПАТ «Лубнифарм», «Рівнегаз», «Прикарпаттяобленерго», «Черкасиобленерго»), назви кіностудій союзних республік «Грузія-фільм», «Молдова-фільм»; в) це також залишки давньої моделі побудови аппозитивних композитів на зразок *жар-птиця, козир-дівка*. Проте, звичайно, сучасна іншомовна експансія подібних утворень стала б цілком можливою й без цієї внутрішньої підтримки²².

Цілком слушно застерігаючи проти експансії такого роду складних іменників як проти явища, що деформує словотвірну та синтаксичну систему української мови як флективної — зі спрямуванням її в бік мов аналітичного типу, деякі дослідники висувають пропозиції, по-перше, активніше вживати і творити замість них відповідні атрибутивні словосполучення з цілком оформленими прикметниками: замість *медіа-стиль, інтернет-видання, піар-акція* і под. — *медійний стиль, інтернетівське видання, піарівська акція* і под.; по-друге, випадки, де в українській мові цілком однозначно можна відшукати вже наявні прикметники з цими ж коренями, розглядати й оформляти не як складені іменники — юкстапозити (з написанням через дефіс: *поп-...секс-...* і под.), а як аббревіатурні стягнення з написанням разом (на зразок *морфлот*)²³; по-третє, випадки, де українська мова не має й, можливо, не може утворити прикметників замість перших компонентів подібних слів, наприклад: *веб-сторінка, кіндер-сюрприз, прайс-лист, секонд-хенд, спа-центр, ток-шоу* і т. ін., — узагалі розглядати й оформляти не як складні, а як прості іменники (з написанням, відповідно, разом)²⁴ (див. також: К. Городенська.— Українська мова, 2009, № 3, с. 139–140). До цих пропозицій можна, звичайно, додати й можливість ширшого використання словосполучень з другим іменником у формі непрямих відмінків: замість *бізнес-план, допінг-проба, інтернет-користувач, інтернет-знайомство, клімат-контроль* — *план з бізнесу, проба на допінг, користувач інтернету, зна-*

²² Найбільшу схильність серед слов'янських мов до переймання з англійської мови моделей відзначених атрибутивних конструкцій виявляють аналітичні болгарська та македонська мови (у болгарській мові вони мають виразні паралелі із явищем давніших часів — поширюваним з турецької мови ізафетом: *рахат лукум, тахан халва, курбан байрам*), наприклад: *МВР шеф* (замість *шеф на МВР*), *БСП лидер, НАТО генерал, ТВ програма, US президент*, функціонування в мові реклами конденсованих конструкцій на зразок *кафе вкус* — замість *вкус на кафе «смак кави»* (Буров С. Знач. праця.— С. 17–20; Вачкова К. Знач. праця.— С. 219; Станчева Р. Прояви на абрєвїаціята в днешнїя български език // Български език.— 2015.— Кн. 1.— С. 40–41); *фер* (англ. *fair*) *човек (жена, игра), портабл телевизор* (Каранфиловски М. Знач. праця.— С. 123). Пор. також: *Эйсман В.* Типы бессоюзных составных существительных в русском и их соответствия в южнославянских языках // Теоретические и методологические проблемы сопоставительного изучения славянских языков. — М., 1994. — С. 162–168. Пор. аналогії із явищем ізафету щодо відповідних утворень у сучасній російській мові: *Костомаров В. Г.* «Изафет» в русском синтаксисе словосочетания? // Словарь — грамматика — текст. — М., 1996. — С. 212–217.

²³ Тим більше, що в складних словах на зразок рос. *интим-сервис, штрих-код, эконом-класс, элит-класс* перша частина тут, навпаки, утворена способом усічення відповідно від уже наявних прикметників *интимный, штриховой, экономический, элитный* (Горбов А. А. *Топ-метод, експрес-номїнація, эконом-класс*: о русских именных композитах с атрибутивным элементом в препозиции к вершине // Вопр. языкознания.— 2010.— № 6.— С. 26–36).

²⁴ Див.: *Городенська К.* Нові запозичення і новотвори на тлі фонетичної та словотвірної підсистем української літературної мови // Українська термінологія і сучасність.— К., 2009.— Вип. 8.— С. 6–8.

йомство через інтернет, контроль за кліматом. Однак сподіватися на відчутні зміни в обмеженні такої моделі складених слів, очевидно, важко: на її користь працюють не тільки зовнішні, соціолінгвістичні чинники — престижність європейських мов і насамперед, зрозуміло, англійської та дедалі більше знайомство наших людей з ними, а також уже й активне користування ними, а й внутрішньомовні фактори: а) усвідомлення первинності появи в нашій мові саме таких слів, а не пропонованих замість них еквівалентів-словосполучень (так само, як лишилися, наприклад: *конференц-зал, яхт-клуб*, а не *конференційний зал, яхтовий клуб*); б) синкретична компактність і, отже, зручність у вживанні слів цієї моделі (незважаючи на те, що їхній перший компонент не завжди піддається однозначному семантико-синтаксичному «розшифруванню»);

2) активізація творення або частіше запозичання вже готових невідмінюваних іменників (на голосний), що виникають шляхом словотворчої апокопи²⁵: *аудіо, відео, диско* (пор. *дискотека*), *емо* — відповідна молодіжна субкультура (англ. *emo* — від *emotional*), *етно* — етнічна музика, дизайн, архітектура, *техно* (стиль у музиці, архітектурі, дизайні — англ. *techno*); *еро* — про твір еротичного змісту (за аналогією до раніше виниклого *порно*), *мазо* — від *мазохізм* і за цим зразком *садо* (з появою кінцевого -о) — від *садизм* (обидві одиниці частіше вживаються разом: *садо-мазо* — від *садомазохізм*) (пор. давніші утворення / запозичення такого плану: *міні, максі, максі, стерео, порно, ретро*).

2.3.2. Прикметники. Це:

1) зростання серед запозичуваної (неслов'янської) лексики кількості невідмінюваних прикметників (частина з них проходить перед цим етап уживання як іменників і як прислівників: див. пп. 2.3.1 і 2.3.3) — як на голосний: «борець *сумо*», «у ритмі, стилі *диско*», «стиль, дівчина *емо*», «стиль *етно*», «діти *індіго*», «соус *барбекю*», так і на приголосний: «жури, курчата *гриль*», «сік *фрееш*», «у режимі *онлайн*» («фільми, кіно *онлайн*»), «матч *плей-оф*», «одяг, склад, магазин *секонд-хенд*», «кредит *стенд-бай*»; «Кінотеатр демонструє фільми в режимі *нон-стоп*», «Танцівниці-*топлес* годинами звивались на підвищеннях танціпідлоги клубу» (К. Дорошенко. — Д, 18.09.1999); у препозиції: «*онлайн* реєстрація, трансляція, переклад, телебачення, кінотеатр, магазин», «*нон-стоп* музика» (по радіо), «*секонд-хенд* одяг, магазин». Це явище також певною мірою спирається на вже наявну традицію, пор., наприклад: *вага брутто, година пік, програма-мінімум, мова комі / комі мова, література їдиш / їдиш-український словник*, особливо в спеціальних сферах: *виноград стандарт* і под. — у торговельній номенклатурі²⁶. Але зробити в подібних випадках однозначне розмежування між словосполученням з незмінним прикметником і складеним словом-іменником з атрибутивним компонентом (див. 2.3.1) можна далеко не завжди.

Це також лексикалізація префікса *супер-*, а також композитного компонента *мега-* (у власних назвах), вичленуваних шляхом апокопи з ряду однотипних прикметників зі значенням дуже високої позитивної оцінки: «Фільм — *супер!*» (факт, відомий і до цього в молодіжному сленгу, але не фіксований у довідниках; тепер же його вживання розширилося), телеканал «*Мега*»;

2) поширення складених прикметників з першим компонентом — невідмінюваною ініціальною аббревіатурою з а) об'єктивним і рідше б) атрибутивним значеннями: *ІВМ-сумісний* (англ. *IBM-compatible*: про типи персональних комп'ютерів та їхньої комплектації — поєднаний з комп'ютерами класу ІВМ),

²⁵ Див. також: Тараненко О. О. Значч. праця. — С. 92.

²⁶ Див.: Русский язык и советское общество : Морфология и синтаксис... — С. 231–232.

ВІЛ-позитивний, СНІД-асоційований(-залежний, -подібний), ІТ-орієнтований, 3D-друкований. Утворення такого роду мають певну аналогію з уже давніше наявними складеними прикметниками на зразок *ДНК-залежний, РНК-вмісний, Т-подібний, П-подібний*, а також складними прикметниками без сполучного голосного на зразок *ацетилсаліциловий, фторхлористий, фторорганічний*; б) (також як окремих слів) *б/у* або (переважно у ЗМІ Галичини) *б/в* (у вимові відповідно *бе-ў* і *бе-вє*), тобто «який був в ужитку / у вжитку»: «Продаю трюмо *б/в*, темного кольору, в чудовому стані...» (П, 9.08.2001) — уживання, відоме, звичайно, й до описуваного періоду, але тепер його частотність значно виросла (як в активізованому жанрі газетних та інших публічних оголошень, так і в теле- і радіопросторі); «тарифи на *ЖК*-(у вимові *же-ка*: житлово-комунальні) *послуги*» (у соціальних мережах інтернету); *ТВ*(у вимові *те-вє*: телевізійний) *апаратура, -мовлення* (в усному позалітературному мовленні в такій функції як вияв економії мовних зусиль уживається й російська аббревіатура *же-де* — від прикметника *железнодорожний*: «на *же-де* вокзалі»); пор. уже давніше наявні в термінології прикметники на зразок *ІЧ*(інфрачервоні) *промені*.

2.3.3. Прислівники. Це зростання в межах зазначеної частини мови, аналітичної за самою своєю природою, питомої ваги двох розрядів:

1) активізація вживання і творення одиниць лексико-граматичного розряду безособових предикативних форм на **-но, -то**, утворюваних не тільки від дієприкметників док. в. на основі перехідних дієслів (це основний шлях їх творення в сучасній літературній мові), а й від дієприкметників недок. в. на основі перехідних і рідко неперехідних дієслів, — у конкуренції зі зворотними дієсловами зі значенням пасивного стану та дієслівними формами активного стану мин. ч. мн. у неозначено-особовому значенні²⁷: «Тут неодноразово *бачено* народних депутатів» (КВ, 6.08.1998), «...це слово ще не зовсім зникло, але його дедалі жорсткіше *витіснявано* у вузькі спеціальні сфери» (Іван Дзюба. — ДзТ, 24.07.2004, с. 20), «...члени комісії не мали в розпорядженні цілого проекту [правопису]. *Обговорювано* окремі частини його. ...По суті, *готовано* якийсь новий проект»²⁸;

2) активізація запозичання з англійської мови структурного розряду прислівників на приголосний (з формою, що нагадує іменники): «В Україні *нон-стоп* тривають вибори», «дивитися (доступний) *онлайн*», «танцювати (зніматися, засмагати) *топлес*» (з відкритими грудьми — про жінку) і под.

2.3.4. Певна активізація процесів міжчастиномовної конверсії (у межах запозичуваної лексики). Одночасно з різким розширенням в українській мові новітнього періоду структурного розряду незмінних слів різних частин мови — здебільшого іменників, а також прикметників, прислівників (запозичень в основному з англійської мови) — у межах цієї лексики увиразнилося і явище міжчастиномовної конверсії. Це переходи від іменників до прикметників: «*курчата гриль*», «*діти індиго*», «конкурс співаків *караоке*», «магазин *секонд-хенд*» (це слово ввійшло до української мови саме як іменник — у значеннях відповідного одягу і магазину), від прислівників до прикметників: «реєстрація *онлайн*», «*нон-стоп* музика», «Радість *нон-стоп!*» (з реклами прохолоджувальних напоїв), «танцівниця *топлес*» і под. (див. також приклади вище).

²⁷ Див. докладніше: Тараненко О. О. Знач. праця. — С. 209–211.

²⁸ Німчук В. В. Проблеми українського правопису ХХ — початку ХХІ ст. — К., 2002. — С. 28–29.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

а) словники, інші довідники:

- Андрус. — Українсько-англійський словник. *Ukrainian-English Dictionary / Comp. by C. H. Andrusyshen and J. N. Krett.*— Saskatoon, 1990.— 1163 р. (перше вид.— 1955 р.).
- Голоск. — *Голоскевич Г.* Правописний словник.— Нью-Йорк ; Париж та ін., 1994.— Вид. 12.— 461 с. (перше вид.— 1929 р.).
- Грінч. — Словарь української мови : В 4 т. / Упоряд. з дод. влас. мат-лів Борис Грінченко.— К., 1907–1909.
- Ог.-24 — *Огієнко І.* Український стилістичний словник.— Л., 1924.— 496 с.
- ОСУМ-75 — Орфографічний словник української мови / Укл.: С. І. Головащук, Т. В. Зайцева, І. С. Назарова, М. М. Пещак, В. М. Русанівський.— К., 1975.— 856 с.
- ОСУМ-94 — Орфографічний словник української мови / Укл.: С. І. Головащук, М. М. Пещак, В. М. Русанівський, О. О. Тараненко.— К., 1994.— 865 с.
- РУСКар. — *Караванський С.* Російсько-український словник складної лексики.— К., 1998.— 712 с.
- РУС-68 — Російсько-український словник : В 3 т.— К., 1968.
- РУС-2003 — Російсько-український словник / За ред. В. В. Жайворонка.— К., 2003.— 1424 с.
- РУСНТ-96 — Російсько-український словник наукової термінології : Біологія. Хімія. Медицина.— К., 1996.— 661 с.
- РУСНТ-98 — Російсько-український словник наукової термінології : Математика. Фізика. Техніка. Науки про Землю та Космос.— К., 1998.— 890 с.
- СДМ-30 — Словник ділової мови / Укл.: М. Дорошенко, М. Станиславський, В. Страшкевич.— Х. ; К., 1930.— 248 с.
- СУМ-11 — Словник української мови : В 11 т.— К., 1970–1980.
- СУМ-20 — Словник української мови : У 20 т.— К., 2010–2015.— Т. 1–6.
- СУМ-2012 — Словник української мови / Відп. ред. В. В. Жайворонка.— К., 2012.— 1317 с.
- УОС-09 — Український орфографічний словник / За ред. В. Г. Скларенка.— 9-е вид. переробл. і доповн.— К., 2009.— 1011 с.
- УП-28 — Український правопис.— Х., 1928.— 97 с.
- УП-60 — Український правопис.— К., 1960.— 272 с.
- УП-90 — Український правопис.— К., 1990.— 240 с.
- УП-93 — Український правопис.— К., 1993.— 238 с.
- УП-99 — Український правопис : Проект найновішої редакції.— К., 1999.— 340 с.

б) засоби масової інформації:

ВЗ — «Високий Замок» (м. Львів); ВК — «Вечірній Київ»; ГПУ — «Газета по-українськи»; ГУ — «Голос України»; Д — «День»; Дз. т. — «Дзеркало тижня»; Е — «Експрес» (м. Львів); ЗВУ — «За вільну Україну» (м. Львів); КВ — «Київські відомості»; Кр. — «Критика» (часопис); Крим. св. — «Кримська світлиця» (м. Сімферополь); ЛУ — «Літературна Україна»; П — «Поступ» (м. Львів); СП — «Суботня пошта» (м. Львів); Сл. Пр. — «Слово Просвіти»; Суч. — «Сучасність»; УГ — «Українська газета»; УМ — «Україна молода»; УР-1 — Українське радіо (Перший канал); УС — «Українське слово»; УТ-1 — Українське телебачення (Перший канал); Час — «Час / Time»

в) інші скорочення:

т/к — телеканал; т/с — телесеріал; СТН — «Служба телевізійних новин» (телепрограма); ТСН — «Телевізійна служба новин» (телепрограма).

О. О. TARANENKO

ACTIVATION OF TENDENCIES TOWARDS ANALYTISM versus SYNTHETISM IN THE MODERN UKRAINIAN STANDARD LANGUAGE (end of XX — beginning of XXI c.)

The article focuses on a phenomenon of activation in the Ukrainian literary language of the modern period of tendencies towards both analytization and, on the contrary, synthetization of its structure at different language levels. The following factors are noted to be efficient: a) democratization and liberalization of linguistic activities of a society, b) influence of linguistic globalization, c) strengthening of nationally prescriptive tendencies in its development and to some extent d) strengthening of a «female factor» in social life.

Key words: modern Ukrainian standart language, analytism, synthetism, democratization of language, linguistic globalization, prescriptive and puristal tendencies in the Ukrainian language.

(Закінчення див. в одному з наступних номерів журналу)